

גיליון חדש מתוך "דיוואן שמואל הנגיד: קודקס מן הגניזה"

המאמר הנדפס בזאת הוא אחד החיבורים האחרונים ששקד עליהם חברנו המנוח פרופ' מיכאל רנד ע"ה. מיכאל ההדיר את הטקסט הנדפס כאן והעיר על נוסחו הערות חשובות; הוא מסר לנו את עבודתו לקראת המשך העבודה על המאמר, לשם פרסום משותף של החומר. לרוב צערנו השלמנו את המלאכה כשהוא אינו בין החיים, ואנחנו מקדישים את המאמר לזכרו.

[א]

בין רכבות דפי הגניזה הקהירית התפזרו עשרות דפים שמקורם בספר אחד. הספר הושלך אל הגניזה, כמסתבר, לאחר שנתבלה, ושם נתפרדו דפיו ונעשו איברים איברים. כמעט חמישים דפים שרדו מתוך הקודקס המקורי, והם נתגלגלו לאוספים שונים ולספריות שונות ברחבי העולם. הקודקס הזה הוא עותק של דיוואן שמואל הנגיד, כלומר ספר השירים של הרב, המדינאי, איש הצבא, חכם הלשון, המקרא וההלכה, המשורר העברי הגדול שמואל הנגיד אבן נגרילה, שפעל בגרנדה שבספרד במחצית הראשונה של המאה האחת עשרה. עותק זה של הדיוואן מקורו במצרים, והוא הועתק ביד מיומנת, ככל הנראה במאה השנים עשרה או בראשית המאה השלוש עשרה – כלומר עדיין סמוך למדי לימי פעולתו של המשורר. לשם השוואה, כתב היד השלם-כמעט היחיד של הדיוואן, הוא כתב יד ששון הידוע, הועתק מאות שנים לאחר מכן, בידי המעתיק תם אבן יחיא בסלוניקי העות'מאנית בשנת 1584.¹ ואם כן, קודקס הגניזה הוא אחד מעדי הנוסח הקדומים, החשובים והמהימנים ביותר של הדיוואן.

דיוואן שמואל הנגיד, המכונה לעיתים גם בשם "בן תהלים", כונס ונערך בידי בנו של המשורר, יהוסף. הנגיד הטיל על בנו את מלאכת הכינוס בשנת 1044, משהגיע לגיל שמונה שנים ומחצה, והמלאכה נמשכה מיום זה ועד סמוך לפטירתו של המשורר בשנת 1056. לפיכך יש לראות בחיבור הזה את הגרסה הרשמית והמפוקחת של אוסף שירי הנגיד, כפי שנערך בכיתו ומן הסתם בהשגחתו. כמקובל בדיוואנים של המשוררים, העורך יהוסף נתן בראשי השירים כתובות אינפורמטיביות בלשון הפרוזה שנהגה בספרד המוסלמית, בערבית, והן מסרו את נסיבות כתיבת השירים. הכתובות

1. כ"י ששון 589 (כיום כ"י ניו יורק, ספריית בית המדרש לרבנים, Ms. 10882) הוהדר והודפס בשלמותו בידי האספן שרכש אותו, דוד סלימאן ששון; ראו ששון, דיוואן שמואל הנגיד.

הללו נשתמרו במקורן הערבי רק בעותקי הדיוואן הקדומים ששרדו בגניזה הקהירית או באוסף פירקוביץ' השמור בספרייה הלאומית הרוסית בסנקט פטרבורג. בכ"י ששון הכתובות תורגמו לעברית, ולא פעם מידע חשוב שנמסר בהן אבד בתרגום. חשיבות יתרה נודעת אפוא לעותקי הגניזה לא רק בשל קדמותם, אלא גם בשל שייכותם לעולם התרבותי של היהודים שפעלו במרחב הערבי.

את שרידי הקודקס שנתפזר בגניזה אספו בשעתו שניים ממחברי המאמר הזה, יהונתן ורדי ומיכאל רנד, בספר "דיוואן שמואל הנגיד: קודקס מן הגניזה", שיצא לאור בשנת תשע"ה בהוצאת האקדמיה ללשון העברית וקרן הרב משה דוד ועמליה רוזן (להלן: קודקס מן הגניזה).² בספר הובאו תצלומים של כל הדפים ששרדו מן הספר ובצידם העתקות מפורטות של הטקסט הרשום בהם, בהשלמת מקומות חסרים מתוך ערי נוסח נוספים של הדיוואן בכתבי יד אחרים. חשיבותו המחקרית של הספר אינה רק באיסוף כל שרידי הקודקס הקדום ובההדרתם, אלא גם בשחזור הקודיקולוגי של העותק. אומנם הספר לא שרד במלואו: הפרגמנטים שהגיעו לידנו מגיעים לכדי קרוב לשליש מן הספר המקורי.³ חרף הקיטוע והחוסר, הפרגמנטים הללו הורכבו מחדש על פי הסדר המקורי של הדיוואן, ובראש כל דף ודף של הקודקס נרשם מה היה מקומו בספר המקורי. ההישג הזה התאפשר דווקא בשל קיומו של כתב יד שלם-כמעט של הדיוואן, הוא כ"י ששון, מחוץ לפרגמנטים שמן הגניזה. וכך, תוך הצלבת המקורות הקדומים שמן הגניזה עם כתב היד המקיף והמאוחר, ניתן היה לשחזר את חלוקתו של הקודקס לקונטרסים השונים ואת סידורם של הגיליונות בתוך כל קונטרס. וכפי שהעיר על כך מיכאל רנד ע"ה:⁴

חומרי הגניזה וקודקס ששון משלימים אלה את אלה. מחד גיסא, הגניזה מספקת קרבה יחסית למקור, שפירושה בין השאר דיוק בנוסח השירים והכתובות התיעודיות. אלא שחומרי הגניזה מקוטעים. מאידך גיסא, קודקס ששון כולל את הטקסט בשלמותו; יחד עם זאת, הוא מרוחק ביותר מן המקור, ומרחק זה פירושו סיכוי רב יותר שנפלו בשוגג שיבושים בהעתקת השירים ובכתובות. נוסף על כך, בכתובות חלו שינויים מחמת תרגומן לעברית. הצורך להצליב מקורות שונים לשם השלמת הטקסט אינו צפוי להתבטל, אלא אם כן בדרך נס יצוץ ביום מן הימים עוד עותק שלם של הדיוואן, קרוב יותר אל המקור.

2. ורדי ורנד, קודקס מן הגניזה.

3. בספר הנזכר נרפסו 45 דפים מן הקודקס. על פי השחזור הקודיקולוגי, הדף האחרון ששרד מקורו כנראה בקונטרס ה-14 או ה-15 של הספר (ראו שם, עמ' 37–38), והשירים שהועתקו בו קרובים לנקודת הסיום של הדיוואן. ניתן לשער אפוא שהקודקס המקורי כלל כ-15 או 16 קונטרסים. כיוון שקונטרסי הספר הם בני עשרה דפים כל אחד, מתקבל שהשרידים שהודפסו כוללים כשלושים אחוזים מן הקודקס השלם.

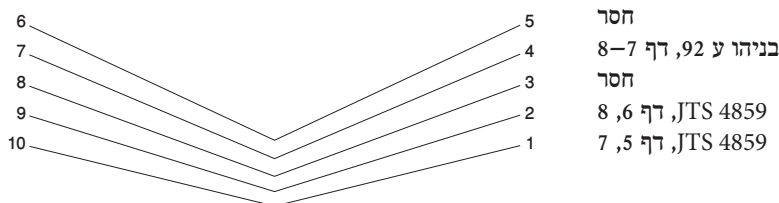
4. רנד, שירי הנגיד בגניזה, עמ' 55.

כ"י ששון אפוא מראה לנו כיצד לשחזר את הסידור המקורי של הדיוואן, בעוד שהפרגמנטים מן הגניזה מאפשרים לבצע את השחזור הזה באופן מדויק יותר.

[ב]

כינוסו של קודקס הגניזה של דיוואן שמואל הנגיד הסתמך במידה נרחבת על עבודת המפעל לחקר השירה והפיוט בגניזה ע"ש עזרא פליישר; במהלך עשרות שנות קיומו של המפעל קוטלגו בו באופן אינטנסיבי כל קטעי הגניזה הכוללים דברי שיר. בשעה שהספר יצא לאור כבר נסרקו וקוטלגו רוב קטעי הגניזה הידועים, ולכן ניתן היה לשער שהחומר ששרד מן הספר קרוב למיצוי, ושקרוב לוודאי כי לא ימצאו עוד פרגמנטים חדשים מתוך הקודקס הזה. והינה ההשערה הזו נתבררה בשעה שמחברו השלישי של מאמר זה, קדם גולדן, איתר שני דפים חדשים מן הקודקס באוסף כתבי היד של הרב פרופ' מאיר בניהו ז"ל, בכ"י בניהו ע 192 (O 192), דפים 7-8.⁵ דפים אלה צרורים יחד עם קטעי שירה שמקורם במספר טומוסים בלתי קשורים.⁶ שני הדפים החדשים של הדיוואן מצטרפים לגיליון אחד. בהתאם למתודה ההשוואתית שלפיה שוחזר קודקס הגניזה מתוך השוואה לכ"י ששון, ניתן לקבוע שהגיליון הזה מקורו בקונטרס השלישי של הקודקס, והוא כולל את הדף הרביעי והדף השביעי בקונטרס. מקומו בספר קודקס מן הגניזה צריך לבוא בין עמ' 105 לעמ' 106. זו היא אפוא תבנית הקונטרס השלישי של הקודקס כפי ששרד בידנו:

קונטרס 3: "ירידי קום" (חסר בכ"י ששון), בית 2 – "בלכתי לחזות" (כ"י ששון, שיר לד), סוף הכתובת

הגיליון החיצוני של הקונטרס – כלומר הדף הראשון והדף האחרון שבו – מצוי בכ"י ניו יורק, ספריית בית המדרש לרבנים Ms. 4859, דפים 5 ו-7 בהתאמה. הדף הראשון בקונטרס (קודקס מן הגניזה, עמ' 98-101) נפתח בשיר "ירידי קום", החסר

5. כתב היד מצולם בספריית מכון קהילות ישראל, וסימנו שם MS 652 (דפים 9-10). אנהנו מודים למשפחת בניהו ולמכון קהילות ישראל על התצלומים המשובחים שהעמידו לרשותנו.
6. לפירוטם ראו להלן הערה 19.

בכ"י ששון, כנראה בשל השמטה מחמת הדומות – השיר נפתח באותה המילה כמו השיר שקדם לו בדיוואן המקורי, "ידידי כל שנותיך תנומות" (כ"י ששון, שיר כב).⁷ אחריו באים השירים "מיודעיי סבבתנו מחיצה" (כ"י ששון, שיר כג), "מזימותיי תקלענה לבכיי" (כ"י ששון, שיר כח (!)),⁸ "לבכיי תוך קרביי" (כ"י ששון, שיר כד), והכתובת שבאה מעל השיר "אהוב נפשי חמדו אל" (כ"י ששון, שיר כה).

הדף השני של הקודקס מצוי אף הוא בכ"י ניו יורק Ms. 4859, דף 6 (קודקס מן הגניזה, עמ' 102–105), והוא כולל את המשך השיר "אהוב נפשי חמדו אל", את השיר "עשה אחי בחייך" (כ"י ששון, שיר כו) ואת הכתובת המפורטת שמעל השיר "ראה היום בצרתי" (כ"י ששון, שיר כז).

הדף השלישי בקונטרס חסר. ואילו הדף הרביעי, שהתגלה כעת באוסף בניהו, נפתח בשיר "הלי תעש בכל שנה פעלים" (כ"י ששון, שיר כט), בבית ה-22.⁹ נקל אפוא לשחזר מה הועתק בדף השלישי החסר: ראשית, השיר "ראה היום בצרתי" עצמו, שכן דף 2 הסתיים בסופה של הכתובת המקדימה לו. זהו השיר שחיבר שמואל הנגיד כתחליף לתפילת המנחה, בשעה שיצא עם צבא גרנדה למלחמה נגד צבאה של המדינה היריבה סביליה. מיד לאחריו הועתקה ראשיתו של השיר הסמוך, השיר ענק המידות "הלי תעש בכל שנה פעלים", שבו תיאר הנגיד באריכות ובחגיגות את ניצחונה של גרנדה באותה המלחמה ושיבח את ה' על התשועה שעשה לו.

כיוון שהמעתיק נהג לכתוב 18 שורות בכל עמוד,¹⁰ ניתן לקבוע כי הדף החסר כלל את הטקסט הבא:

[10 שורות]	השיר "ראה היום בצרתי" – עשרה בתי שיר
[כ"י 5 שורות]	כתובת השיר "הלי תעש בכל שנה פעלים"
[21 שורות]	ראש השיר "הלי תעש" – 21 בתים ראשונים

36 שורות (= שני עמודים = דף אחד)

הדף הרביעי של הקונטרס, הוא כ"י בניהו ע 192, דף 7, כולל 36 בתים מן השיר "הלי תעש", החל מן הבית ה-22 ועד הבית ה-57 (ראו העתקתו להלן).

את השיר "הלי תעש" כתב שמואל הנגיד באריכות יתרה במכוון. כיוון שהמשרור ראה עצמו כעין בן דמותו של דוד המלך – מנהיג, משרור ולוחם – הוא נועד לכלול 149 בתים, כמספרם של מזמורי התהלים בעיני בני התקופה (ולא 150 כמקובל

7. ראו ורדי ורנר, קודקס מן הגניזה, עמ' 14–15. להעתקה מדויקת של כ"י ששון על פי סדרו ראו ששון, דיוואן שמואל הנגיד.

8. מקומו של השיר בכ"י ששון שגוי; ראו ורדי ורנר, קודקס מן הגניזה, עמ' 14–15.

9. שירים כז ו-כט הם שירים סמוכים בדיוואן, והם מדברים באותו הנושא עצמו. בטעות שורבב ביניהם שיר נוסף בכ"י ששון, ואילו הקודקס מן הגניזה שומר על מקומו הנכון של השיר אחרי שיר כג; ראו שם.

10. ורדי ורנר, קודקס מן הגניזה, עמ' 33.

היום),¹¹ בית שיר כנגד כל מזמור. ואם כן, הגיליון הפנימי בקונטרס (הדפים החמישי והשישי), שאיננו בידנו, הוקדש גם הוא להעתקת השיר הזה, והובאו בו 72 בתים – שני דפים שבכל אחד מהם 36 שורות, המחזיקות את בתים 58–129 של השיר. ואכן הדף השביעי של הקונטרס, הוא כ"י בניהו ע 192, דף 8 (ראו להלן), נפתח בדיוק בבית ה-130 של השיר "הלי תעש". הדף כולל את סופו של השיר ואת ראשית השיר הבא אחריו בדיוואן, "הנרפא הזמן ממחלתו" (כ"י ששון, שיר ל; כתובת + בתים 1–14). הדף השמיני של הקונטרס לא שרד. הוא כלל כמשוער את הטקסט הבא:

השיר "הנרפא הזמן" (עד סופו) – בתים 15–36
 כתובת השיר "כבר אבד בנו עבאס"
 השיר "כבר אבד בנו עבאס" (כ"י ששון, שיר לא)
 כתובת השיר "לך עושר וממלכה" (כ"י ששון, שיר לב)
 [שתי הכתובות בדף – כ"י 11 שורות]

36 שורות (= שני עמודים = דף אחד)

הדף התשיעי של הקונטרס, כ"י ניו יורק Ms. 4859, דף 8, נפתח בבית הראשון של השיר "לך עושר וממלכה"; דף זה וכן הדף העשירי מצויים בידנו, והם נדפסו בספר קודקס מן הגניזה, עמ' 106–113.

[ג]

הגיליון החדש של קודקס הדיוואן מן הגניזה כולל אפוא קטעים מתוך שני שירים של הנגיד, שיר המלחמה "הלי תעש", והשיר "הנרפא הזמן ממחלתו", שיר ירירות שכתב המשורר לכבוד אחד מידידיו בעת שהתפייסו ממריבתם. ישנם שינויים אחדים בין הנוסחים המוכרים של השירים הללו לבין הנוסח של קודקס הגניזה. לשם הדגמה נציין את השינויים בשלושה בתים סמוכים מתוך השיר "הלי תעש", שבהם חילופי הנוסח משמעותיים במיוחד:

הלא תצא לצורך העיפיים / הלא תאיץ לזנב נחשלים
 וחש לצאת ולדרוף כעצתם / כמו מאות ורבואות דגולים
 ועמדו על שפת נחל ועמד / לנגדם צור כיום אשד נחלים (בתים 43–45)

הנגיד מתאר כאן את קורות המלחמה בין ממלכת גרנדה ובין יריבתה סביליה, שבראשה עמד הקאדי רב העוצמה אבו אלקאסם מחמד אבן עבאר, ובראש צבאה עמד בנו אסמאעיל. מרגליו ("תריו") של מצביא סביליה הבחינו בצבאו של הנגיד כדרכו לשוב לגרנדה, ועודדו את מפקדם לצאת במרדף ולאסור מלחמה על הצבא היריב. המצביא מסביליה קיבל את עצתם ויצא לקרב בצבא גדול. ועם זאת ה'

11. ראו למשל סרנה, תהלים, עמ' 9–10. וראו להלן דברי הנגיד בשבח ה"תהילה" שחיבר: "ממולאה [...] בטורי שיר כמהללי תהלים".

"צור") קם בעזרו של הנגיד, והתייצב להושיע את גרנדה כשם שהושיע את בני ישראל במלחמתם מול מואב באשר הנחלים ("כיום אשר נחלים").¹²

בית 43: במהדורה המקובלת של דיוואן שמואל הנגיד, מהדורת דב ירדן, נדפס על פי כ"י ששון (להלן ש) הנוסח "לשודר העייפים",¹³ ואילו בגניזה הנוסח הוא "לצודר", כלומר לצוד, בעקבות יח' יג' 18. שני הנוסחים מתקבלים על הדעת, אבל הנוסח מן הגניזה נראה לנו עדיף. על פי האיבר המקביל בתקבולת, "לזנב נחשלים", נראה שכונת הדברים היא לעניין מרדף דווקא, שכן המזנב – דהיינו מקצץ הזנב – הוא הרודף המשיג את אחרוני הכוח הנרדף. ואכן, בבית הבא מנהיג סביליה מכריע "לצאת ולרדוף". כמו כן, הנוסח לצוד מופיע גם בעד הנוסח הנוסף, כ"י סנקט פטרבורג, הספרייה הלאומית הרוסית, פירקוביץ ב 333/1 (להלן פ).

בית 44: במהדורת ירדן של דיוואן שמואל הנגיד נדפס על פי כ"י ש (הבית חסר בכ"י פ) הנוסח "בְּמוֹ מְאוֹת וְרְבּוֹאוֹת רְגָלִים", כלומר חיילים, אף על פי שהצורה הדקדוקית המתבקשת לעניין זה היא רְגָלִים, שאינה מתאימה למשקל השיר. עד עתה יכולנו לשער כי המשורר נקט את הצורה רְגָלִים בדוחק המשקל, אך הינה מתברר כי הנוסח הנכון הוא דגולים, כלומר חיילים נושאי דגלים, או חיילים מובחרים. תיאור מספרם של הלוחמים, "ורבואות דגולים", משבץ את לשון הכתוב "דגול מרכבה" (שה"ש ה 10), ואולי אפילו כולל רמז מטרים לנאמר בבית הבא – שה' יושיע את הנגיד ויכריע את רבבות הלוחמים הללו, שכן בפרשנות האלגורית של שיר השירים האהוב אינו אלא ה', והאל האחד "דגול מרכבה".

בית 45: זהו הנוסח הנכון של הבית, וכך הוא אומנם נדפס במהדורת ירדן. אולם בכ"י ש נכתב: "ועמד לנגדם צר", וכך נדפס במהדורות הדיוואן שקדמו למהדורת ירדן.¹⁴ ירדן תיקן את הנוסח לצוד על פי הסברה (גם בית זה חסר בכ"י פ); כתב היד החדש מאשר כי צדק בסברתו.

הבדלי נוסח מעניינים אחרים באים גם בדף השביעי של הקונטרס, לקראת סיום השיר "הלי תעש". בשלב הזה, לאחר שסיים לתאר את הקרב הגדול ואת ניצחונה של גרנדה, פונה הנגיד בהודיה אל ה' וקובע בשפלות רוח שאין הוא אלא חוטא, שאינו זכאי לחסד האלוהי שהורעף עליו. נוסח הפנייה במהדורות הדיוואן על פי כתבי היד ש ופ כך הוא:

הָלִי זָאת? וְאֲנִי תוֹלַע וְלֹא אִישׁ, / בְּזוּי עַמִּים וְנִקְל בְּשַׁפְּלִים!
וּמִי אֲנִי וּמִי חַיִּי, יְיָ? / אֲנִי רַב מַעֲוָה רַע מַעֲלָלִים! (בתים 132–133)

בנוסח הזה מופיעים שני הצירופים "רב מעווה" ו"רע מעללים" כמילים נרדפות

12. השוו במ' כא 15. מִטְבַּע הַלְשׁוֹן יוֹם או ימים לציון יום קרב מקובל מאוד בערבית הקלאסית, והשוו גם למשל "כְּיוֹם מְדֻן" (יש' ט 3).

13. ירדן, דיוואן שמואל הנגיד, עמ' 19. למהדורת ירדן קדמה מהדורתו של א"מ הברמן (הברמן, דיוואן שמואל הנגיד). לביקורת על מהדורות אלה ראו ורדי ורנד, קודקס מן הגניזה, עמ' 7–10.

14. הברמן, דיוואן שמואל הנגיד, א, עמ' 19.

ל'חוטא'. ואילו בנוסח הגניזה שינוי של אות אחת הופך את המשמעות ומשנה את אופי המשפט:

וּמִי אֲנִי וּמִי חַיִּי, יִי? / אֲנִי רַב מְעוּהָ, רַב מְעַלְלִים!

תחת המילה רע באה המילה רב; הופעתה הכפולה בבית אחד עולה בקנה אחד עם הפואטיקה של שירת ספרד, שראתה בחזרה אחד מקישוטי השיר.¹⁵ המשמעות, כמובן, נהפכת: בניגוד לחוטא "רב מעווה" עומד כעת האל שהוא פונה אליו, 'רב המעללים' (בעקבות יר' לב 19: "רַב הָעֲלִילָה"). כעת אין כאן שני צירופים נרדפים, אלא תקבולת בין הדלת לסוגר: למול הפנייה אל ה' בסוף הדלת מופיעה הפנייה ל"רב מעללים" בסוף הסוגר.

נוסף על חילופי נוסח נקודתיים, הקריאה בגיליון הגניזה החדש מדגישה שוב את החשיבות של העיון בדיוואן על פי סדרו הקדום, כפי שקבע אותו העורך יהוסף בן שמואל הנגיד. כידוע, המהדורות הקיימות התעלמו מרצף השירים וחילקו את הספר מחדש, על פי הסוגה, בחלוקה שרירותית למדי (שירי מלחמה, שירי ידידות, שירי אהבה וכו'). לעומת זאת הסידור הקדום של יהוסף הוא בעיקרו כרונולוגי, על פי סדר כתיבת השירים.¹⁶ באופן זה הוא מאפשר לקורא לעיין בדיוואן ככמעין תולדות חייו היצירתיים של המשורר. שני השירים הסמוכים המופיעים בגיליון, "הלי תעש" ו"הנרפא הזמן ממחלתו", שונים לחלוטין מבחינה סוגתית: זה שיר מלחמה וזה שיר ידידות. אבל דווקא הקריאה בהם ברצף היא המאפשרת הצצה אל "חדר העבודה" של המשורר. בשיר המלחמה המשורר מתאר את הלוחמים באופן הבא:

בְּשִׁרְיוֹנִים מְשׁוּבְּצִים כְּגֵלִים / וּמְגִנִּים אֲדוּמִים כְּגֵוִילִים

קשה לדעת אם התמונה שלפנינו היא ריאליסטית או ספרותית. הנגיד השתתף בקרבות, ואפשר שהוא מתאר את המגינים האדומים שראה בשדה הקרב. לצד זאת, ייתכן שבעיני הנגיד אדום הוא הצבע הטיפולוגי של המגן, על פי הפסוק "מִגֵּן גְּבִרְיָהוּ מְאָדָּם, אֲנָשֵׁי חֵיל מְתַלְעִים" (נח' ב 4). על כל פנים מפתיע למצוא אותה התמונה בדיוק גם בשיר "הנרפא הזמן ממחלתו" שעוסק בפיוס עם ידיד שרחק. בפסקה שירית אמביוולנטית ומרתקת הנגיד מתפאר, מצד אחד, בליבו האמיץ והגא, אך מצד שני הוא מעיד כי הוא כועס על הלב הזה ("חמסי על לבבי") שגאוותו מקשה עליו את הפיוס עם הידיד. כדי לתאר את גבורתו שלו, כותב הנגיד על ליבו שלא היה ירא אפילו מאימת המלחמה הכבירה, שאין בה אלא ("לכד") מגינים, חניתות ואש:

וְלוֹ הוּבָא בְּמִלְחָמָתָּ כְּמוֹ יָם / מְמוּלָא מְשִׁפְתּוֹ אֶל שְׁפָתוֹ

וְאֵין תּוֹכָה לְכַד מְגֵן מְאָדָּם / וְאֵשׁ פְּלֵד קָרַב וּבְרַק חֲנִיתוֹ

אֲזֵי שְׁתָּה כְּכוֹר מוֹת וְשָׁחַק / כְּכוֹס מֵיָם בְּעַת צְמָאָה שְׁתִּיתוֹ (בתים 10–12)

15. ראו ילין, תורת השירה, עמ' 188–205; אליצור, שירת החול, ג, עמ' 143–154.

16. ראו ורדי ורנד, קודקס מן הגניזה, עמ' 8–9.

המציאות הביוגרפית שבשיר האחד הופכת למציאות ההיפותטית ("ולו הובא") בשיר האחר. תיאור המלחמה הממשית בין גרנדה לסביליה משתרבב כאן – באותן המילים עצמן – לתיאור הלב, הידידות, הגאווה, האיבה והפיוס. קריאה במהדרות המקובלות של הדיוואן תקשה לגלות את הזיקה בין השירים הללו. אבל עיון בדיוואן על פי סדרו המקורי יחשוף בפני הקורא כיצד הסמיכות הכרונולוגית של מועדי חיבור השירים באה לידי ביטוי במעבדה הספרותית של המשורר.

[ד]

לגיליון החדש מן הקודקס חשיבות בנוסף על בירור נוסח שירי הנגיד. כאמור לעיל, קודקס הדיוואן נודע עד עתה מאוספי הגניזה המוכרים; לפיכך גילוי הגיליון בכתב היד שבאוסף בניהו יש בו מעין הרחבה בלתי צפויה של תחומי גניזת קהיר עצמה. בשנים האחרונות שבים חוקרים לבחון בעין ביקורתית את הנרטיב המקובל מזה מאה ועשרים שנה אודות נסיבות גילוייה של גניזת קהיר באירוע חד-פעמי. על פי הסיפור הידוע, זיהה שניאור זלמן שכטר קטע מנוסחו העברי האבוד של ספר בן-סירא בדפים בלויים שהראו לו האחיות התאומות אגנס לואיס ומרגרט גיבסון, בשוכן מטיוולן בארצות המזרח. לאחר שבירר שכטר מניין הגיעו הדפים, נסע למצרים וביקר בבית הכנסת בן עזרא שבקהיר העתיקה בקיץ 1896. בשנים 1896–1897 רוקן שכטר את חדר הגניזה והעביר את עשרות אלפי קטעי הדפים שמצא בו אל ספריית אוניברסיטת קיימברידג' באנגליה, מקום משכנם הנוכחי.

המחקר החדש שופך אור לא רק על מסעו של שכטר לקהיר ועל התקופה המיידית שקדמה לו, אלא הוא מתחקה גם אחר גלגוליהם של אלפי קטעים שמקורם בגניזות מצרים לאוספים אחרים במערב – הן לפני מסעו של שכטר, בטרם נודע טיבה של גניזת קהיר, והן לאחריו. כפי שהתברר, בתהליך ארוך ומרתק זה היו מעורבות שלל דמויות צבעוניות שהיו פרוטות על פני יבשות שונות, החל בתלמידי חכמים, מלומדים וספרנים בספריות החשובות באירופה וראשי הקהילה היהודית בקהיר במפנה המאות התשע עשרה והעשרים, וכלה באספנים פרטיים, סוחרי ספרים, ואף תיירים וחובבנים "משוגעים לדבר".¹⁷

הבנה מלאה יותר של טיבה של גניזת קהיר והיקפה מצריכה בחינה פרטנית והצלבה של אלפי קטעים, וכן הפניית זרקור לאוספים קטנים יותר, שנסכיבות היווצרותם לעיתים קרובות מעורפלות. כמסתבר, חוקרי גניזה יידרשו מעתה להביא בחשבון בין אלה גם את אוסף כתבי היד שצבר הרב פרופ' בניהו המנוח, אוסף שנוצר בתקופה מאוחרת ביותר ביחס לאוספי הגניזה הידועים.¹⁸ כאמור לעיל, הגיליון החדש מדיוואן הנגיד שמור באוסף בניהו תחת המספר הקטלוגי ע 192, לצד שרידים מטומוסים אחרים.

17. ראו ג'פרסון, גניזה; ג'פרסון, עידן הגילוי; ג'פרסון, המסחר בקטעי גניזה.

18. בהיעדר תיעוד בכתב קשה לקבוע באופן ודאי כיצד הגיע קטע הגניזה הנידון לידי הרב פרופ' בניהו. מפי בנו, חנן בניהו, למדנו כי כמה מכתבי היד בכ"י בניהו ע 192 מקורם בכריכות ספרים שפורקו, רובם מתימן (וראו להלן הערה 20).

נראה שהטומוסים הללו אינם מן הגניזה, ועל כל פנים אין הם מן "הגניזה הקלאסית".¹⁹ ייתכן אפוא כי באוסף בניהו יש קטעי גניזה הצוררים עם כתבי יד ממקורות שונים. אפשר שסקירה מדוקדקת של האוסף, בהשוואה לקטעי גניזה ידועים, תעלה דפים נוספים שמקורם בחדר הגנזים של בית הכנסת בקהיר.²⁰

*

בעמודים הבאים תבוא אפוא מהדורה מלאה של ארבעת העמודים החדשים מתוך קודקס הגניזה של דיוואן שמואל הנגיד. מקומם של הדפים הללו בין עמ' 105 לעמ' 106 בספר "דיוואן שמואל הנגיד: קודקס מן הגניזה".²¹

19. להלן זיהוים של קטעים אלה: ברף 1 פתיחת "ספר חבקוק", פרודיה מקראית לחג פורים שחיבר רלב"ג, כאן תחת הכותרת "מסכת פורים" (לתיאור הקטע ראו כהן, קרנבל וקנון, ב, עמ' 88); ברף 2 מועתקים מצד אחד טקסט מטושטש ביותר (מפירוש לספר שמות?), ומצידו האחר שני שירים הבאים בכתבי יד בסוף החיבור הפולמוסי "אבן בוחן" לשם טוב אבן שפרוט (המחצית השנייה של המאה הארבע עשרה): "כראות תורה נגדה קמו" ו"שאו סולת מנחת עני נרבות"; דף 3 הוא קטע מפיוט האזהרות לשבועות של שלמה אבן גבירול, עם פירושו של משה אבן תיבון (מקביל לנדפס אצל קרייסל, סיראט וישראל, אבן תיבון, עמ' 404–408); בדפים 4–6 קטעים ממחברות מספר תחכמוני ליהודה אלחריזי. מדפים 4 ו-6 נותרו שרידים קלושים בלבד; סדר המחברות הוא כנהוג עד ההדפסה האחרונה: דף א-5; ב: סוף מחברת הכפרי (יהלום וקצומטה, תחכמוני לאלחריזי, עמ' 179–181, טורים 71–129); דפים 5ב, א-4; ב: שני קטעים לא רצופים מתחילת מחברת החוזה בכוכבים (שם, עמ' 327–328, 331–328, טורים 1–25, 47–117, בהתאמה); דף 6ב: מחברת הזקן ובנו (שם, עמ' 267–268, טורים 20–44); דף 6א: סוף מחברת הרופא (שם, עמ' 488–489, טורים 78–95). לסדר המחברות של ספר תחכמוני ראו רנד, תחכמוני, עמ' 24–41.

20. כך, דף 1 בכ"י בניהו ש 67 הוא דף קדום למראה שאפשר כי מקורו בגניזת קהיר. ברף באים ברצף שלושה שירים של ר' יהודה הלוי עם כתובות ערביות, בסדר השונה משתי עריכות הדיוואן המוכרות (לר' חייא ולר' ישועה הלוי). יחד עם זאת יש להיזהר בסיווג חומרים קדומים מן המזרח באוסף באופן אוטומטי כנובעים מגניזת קהיר. מהערות קצרות שהקדים בניהו ז"ל לכמה כתבי יד, ברור כי קטעים מסוימים הגיעו לידינו מתוך גניזות אחרות כלשהן: בראש כ"י בניהו ש 61, קטע מפירוש לקהלת בכתביה מזרחית מן המאה הארבע עשרה, ציין בניהו "מן גניזה" שם; בכ"י בניהו ש 65, המכיל קטעים שונים, מצוין כי אלה מקורם "מגניזת עמאדיה", עיר בכורדיסטן העיראקית.

21. בהזדמנות זו נבקש להעיר על שגיאות קלות שנפלו בספר:
 עמ' 1 הערה 1: (דף א-32) < צ"ל: (דף א-33) < צ"ל: (דף א-34).
 עמ' 34: יידי קום (חסר בכ"י בששון) < צ"ל: יידי קום (חסר בכ"י ששון); ויש לתקן כנ"ל גם בעמ' 38 שורה 10.
 עמ' 49 שורה 3: ה'א' < צ"ל: ה'א'.
 עמ' 49 שורה 5: זצו"ל < צ"ל: זצו"ל.

גיליון נוסף מתוך "דיוואן שמואל הנגיד: קודקס מן הגניזה"

כ"י מאיר בניהו ע 192 (רישום לועזי: O 192), דפים 7–8 (=ספריית מכון קהילות ישראל, MS 652, דפים 9–10).

תוכן הגיליון

"הלי תעש" (כ"י ששון, שיר כט), בתים 22–57, 130–149; "הנרפא הזמן" (כ"י ששון, שיר ל), בתים 1–14.

נתונים קודיקולוגיים

מידות הדפים: 29 x 14.5 ס"מ בקירוב; שטח הכתיבה: 16.5 x 9.5 ס"מ בקירוב. מספר השורות בכל עמוד: 18. מיקום הדפים בתוך הקודקס: קונטרס 3, דפים 4, 7; משתלב בתוך ורדי ורנד, קודקס מן הגניזה, בין עמ' 105 ו-106.

כללי ההתקנה (בעקבות קודקס מן הגניזה, עמ' 41)

א אות שקריאתה מסופקת

§ כתב היד לקוי, והטקסט הושלם על פי מקור אחר

// סימן זה בסופו של העמוד מציין שהעמוד הבא אחריו אינו המשכו הישיר.

כשהעמוד מתחיל באמצעו של שיר, מצוינת פתיחת השיר בראש העמוד, ולצידה מספרו של הבית הפותח את העמוד בתוך השיר השלם (למשל: ידידותך בתוך לבי 7).

מספור הבתים – על פי מהדורת ירדן.

כאשר הושלמו הליקויים בטקסט על פי כתב יד מקביל, צוין מקור ההשלמה בשוליים השמאליים של העמוד.

הטקסט הועתק כפי שהוא בכתב היד, כולל חסרות ויתרות, ונוסף לו ניקוד בידי המהדירים.

נוסח שגוי בעליל לא נוקד. תיקוני נוסח ניתנו בתחתית העמוד, בציון כתב היד שהתיקון מיוסד עליו.

קיצורי כתבי היד המקבילים

ש = כ"י ששון 589

פ = כ"י פירקוביץ ב 333/1

בניהו ע 192 דף 8 (קודקס מן הגניזה, עמ' 105.5*)

הלי תעש 22

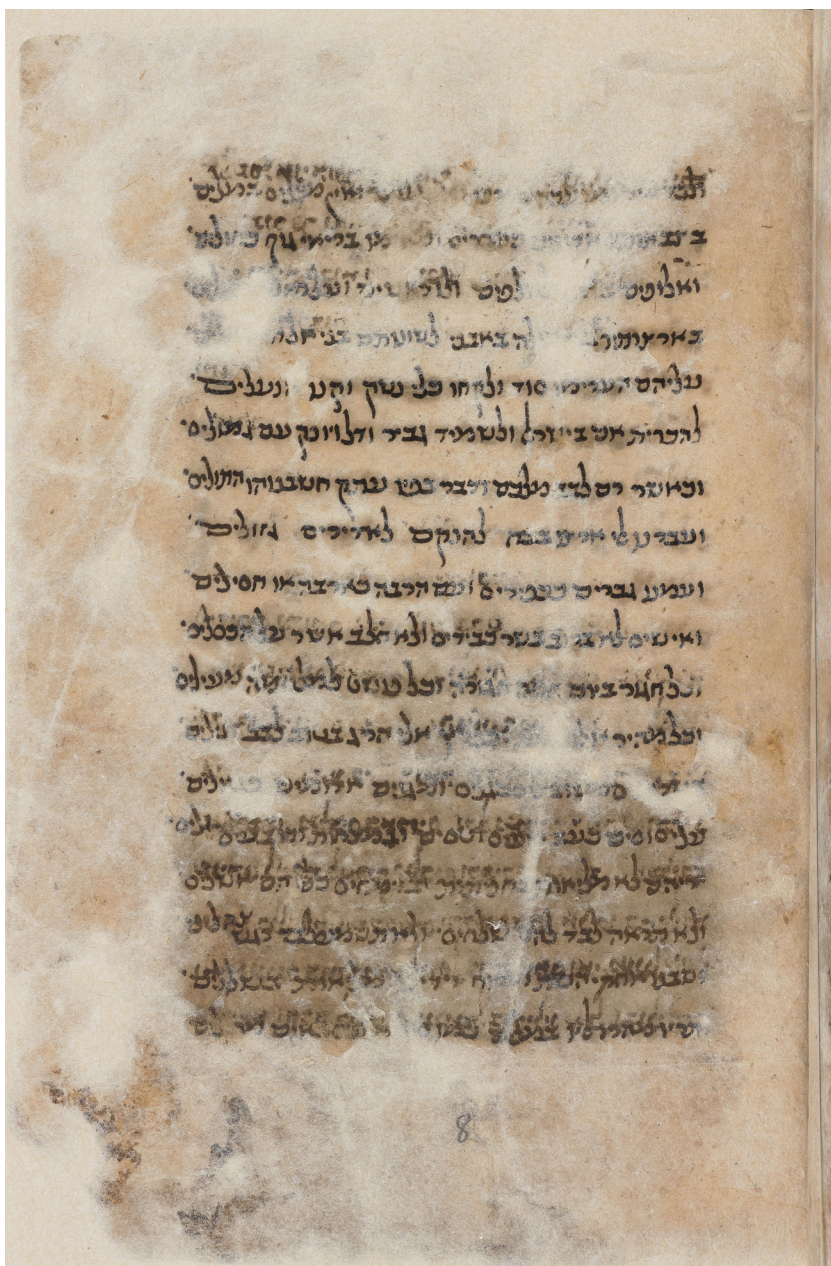
פירקוביץ ב 333/1

וְלַכֹּד עֵיר וּמַמְלַכָּה בְּדַרְכּוֹ / וְאֵיךְ עוֹצֵר וְאֵין מְכַלִּים בְּמַלְיָם
 בְּצַבְאוֹתָיו אֲדוֹנִים כְּעַבְדִּים / וּמֵאֵימוּ בְּרִיאֵי גוֹף כְּחֻלִּים
 וְאֲלוֹפִים כְּחֵילֹ לְאֲלָפִים / וְלוֹ רְאִשִׁים וְעַל רֵאשִׁים וְגִלְיָם
 בְּאַרְצוֹתָיו בְּנֵי עוֹלָה בְּאַבְנֵי / לְשׁוֹנוֹתָם בְּנֵי אֵל חֵי סְקוֹלִים
 עֲלֵיהֶם הָעֵרִימוּ סוּד וְלִקְחוּ / פְּלֵי נֶשֶׁק וְקִנּוּ הַנְּעָלִים
 לְהַכְרִית אִם בְּיִשְׂרָאֵל וְלִשְׁמִיד / גְּבִיר וְדָל וְיוֹנֵק עִם גְּמוּלִים
 וְכֹאשֶׁר רָם לְכַב מְלָפָם וְדַבֵּר / בְּפִיו עֵתָק חֲשַׁבְנוּהוּ הַתּוֹלִים
 וְעִבְרָנוּ אֵלֵי אֲרָצוֹ בְּכַח / לְהַנְקֵם לְאֲדִירִים גְּזוּלִים
 וְעִמְנוּ גְבָרִים כְּכַפִּירִים / וְעַם הָרֶבֶה כְּאַרְבֶּה אוֹ חֲסִילִים
 וְאִישִׁים לֹא כְרוֹב בְּשׂוֹר כְּבִידִים / וְלֹא חֶלֶב אֲשֶׁר עַל הַכֶּסֶלִים
 וְכֹל חֲגוּר בְּיוֹם חֶמָה חֲגוּרָה / וְכֹל פּוֹשֵׁט לְמַלְחָמָה מְעִילִים
 וְכֹל מַהִיר אֵלֵי חֶרֶב וְכֹל רֵץ / אֵלֵי הָרֶג בְּטוֹב לֵבב וְגִילִים
 בְּשָׂרֵי וְנֶפֶשׁ מְשׁוֹבְצִים כְּגִלְיָם / וּמְגִנִּים אֲדוּמִים כְּגִלְיָם
 עֲלֵי סוֹסִים כְּעַב סוּעִים וְטָסִים / וּבְמַצְחוֹת וְכוֹבְעִים עֲגוּלִים
 יְדֵיהֶם לֹא מְלִיאוֹת בְּחֲנִיתוֹת / וּבְרִמְחִים כְּאֵלוֹ הֵם אֲשֶׁלִּים
 וְלֹא תִרְאֶה לְכֹד לְהִטְ שְׁלָחִים / וְלֹא תִשְׁמַע לְכֹד רֶגֶשׁ צְהֵלִים
 וְשִׁבְנוּ אַחֲרֵי הַכּוֹת וְשָׂרוּף / וְיִדְיָנוּ מְלִיאוֹת בְּשִׁלְלִים
 וְתָרִינוּ מֵהָרוּ אֵלֵינוּ בְּמַלְיָם / כְּמוֹ סִיגִים וְכֶסֶבֶאִים מֵהוֹלִים

5 כלי נשק] פ וש גורסים: כלי זין. 11 חגור] נראה שעדיף הנוסח חוֹגֵר (ב ש וכ"י ט"ש ס"ג 114.165).
 ולקטע זה ראו ורדי ורנד, קודקס מן הגניזה, עמ' 23). השוו "מכל חגר חגרה" (מ"ב ג 21).
 16 להט] כך גורס ש; פ גורס: להם. 18 וכסבאים] ההשלמה על פי ש; פ גורס: וכסבאים.

1 ולכד עיר וגו': הנושא: אסמאעיל אבן עבאד, מפקד צבא סביליה. עיר וממלכה: הכוונה
 כנראה לממלכת קרמונה; ראו שירמן, מלחמות, עמ' 159. 2 אדונים כעבדים: נכבדים סרים
 למשמעתו כעבדים. ומאִמו: מפחדו. 4 בני עולה וגו': רשעים המסיתים נגד היהודים ("בני אל
 חי"). 5 הערימו סוד: זממו להרע. ולקחו וגו': הצטיידו בנשק ובנעליים. 6 גמולים: מחלב.
 7 עתק: דברי גאווה ועוצמה. חשבנוהו התולים: זלזלנו בדבריו כאילו היו דברי צחוק. 8
 להנקם לאדירים גזולים: לנקום את נקמת הנגזלים הנכבדים (הכוונה כנראה לממלכת קרמונה).
 10 ואִישִׁים... הכסלים: ואנשים נכבדים, אבל לא כבדים במשקל גופם. חלב אשר על הכסלים:
 וי' ג 4. 11 וכל... מעילים: וכל הפושט את בגדי הפאר ("מעילים") וחוגר כלי מלחמה.
 12 וגילים: ושמחות. 13 בשריונים משובצים כגלים: שריונות קשקשים בתבנית גלית. אדומים
 כגילים: כיריעות קלף אדום. 14 סועים: סוערים. ובמצחות: במגיני רגליים (שמ"א יז 6).
 וכובעים: וקסדות. 15 ידיהם... אשלים: ידיהם חסונות כענפי אשל, והן גדולות כל כך שהרמחים
 והחניתות אינם ממלאים אותן. 16 ולא... צהלים: אין לראות אלא את ניצוץ החרבות ("שליחים"),
 ואין לשמוע אלא את קול קריאות הקרב ("רגש צהלים"). 18 ותרינו: ומרגליו (של אבן עבאד).
 במלים... מהולים: במילים נקלות כמו מתכות זולות או יין מהול (על פי יש' א 22).

קונטרס 3 דף 4א (קודקס מן הגניזה, עמ' 105.5²)

בניהו ע 192 דף 8 (קודקס מן הגניזה, עמ' 105.5)

ויתרונות ויתרונות ויתרונות ויתרונות
אזכור ויתרונות ויתרונות ויתרונות
האמת היא! עורר הנימים הנזכרים לזכור נחשלים
חוש לעצת ולדוק שבטת במט מאור וכבואו
ועמדו על שפת סחל ועמד לנגדם עוד כיום אחי רעים
ועמדו חרצים בריב ועלת גבורה יתנו קול נחללים
ולא יתן להם תש לאושי אוב המת ולא פלים לללים
אשר היו צנן יחיו שלפני המשיח ואנא צבעלים
בעת רבבת ידוע כמראים ארבלים בעצמם הן
ועלבוטם לבוש מלכות ודק מה ומלכותם ועל ראשם
צבעותם ועצמותם ועומם ועזה יי' עמו מעולם
וצאות צבאות מארץ צבאות ועליון ההודיות
ולא יחיו צנן יחיו צבאות וצבאות וצבאות
ולא יחיו צבאות וצבאות וצבאות וצבאות
וצבאות וצבאות וצבאות וצבאות וצבאות
וצבאות וצבאות וצבאות וצבאות וצבאות
וצבאות וצבאות וצבאות וצבאות וצבאות
וצבאות וצבאות וצבאות וצבאות וצבאות

קונטרס 3 דף 4ב (קודקס מן הגניזה, עמ' 105.5¹)

פירוקוביץ ב 333/1

ופתוהו בפחזותם ושקרם / כאלו הם עלי נפשו רכילים
 ובלע אל עצת שריו ושוה / תבונתם תבונת תעלולים
 ואמרו לו בשוכנו התשב / בעיר מכצר ולא תרדוף בשלים
 הלא תצא לצודר העיפים / הלא תאיץ לזנב נחשלים
 5 וחס לצאת ולרדוף כעצתם / כמו מאות ורבאות דגולים
 ועמדו על שפת נחל ועמד / לנגדם צור פיום אשר נחלים
 ועמדו חוצצים לריב ובענות / גבורה יתנו קול כחלילים
 ולא יפון לדמותם לאנשי / אגג המת ולא כלים לכלים
 אשר היו בעין יודעם לפנים / כמו נשים ואלה בבעלים
 10 בעת רכבם ירוצון כפראים / ורגלים כצבאים או יעלים
 ומלבושם לבוש מלכות ורקמה / ומכלולים ועל ראשם כלילים
 בעצמותם וצבאותם וכוחם / ובהם ימשלו מושלים משלים
 וכראותי צבאות לא כצבאות / עמלק ההרוגים הגעולים
 וראיתי בני חיל יראים / וגבורים וכבירים זחלים
 15 וראשים הולכות לקרב בכובד / והשרים להלחם חדלים
 וזכרתי אשר בלבב עדתם / לעמי הנמוכים האמולים
 מרעים חלקו מאז שללם / וגורלות עלי ארצם מטילים
 וראיתי בכור מות בעיני / ואישים בקרב ספים וכלים

//

5 דגולים] ש גורס: רגלים; ב"ב הבית חסר. השוו "דגול מרכבה" (שה"ש ה 10). 9 בבעלים] בגרסת
 כתב היד שלנו יש כנראה לראות שיבוש גרפי של פבעלים; פ ו"ש גורסים: הבעלים. 12 בעצמותם]
 צ"ל בעצמתם (על פי פ ו"ש). 13 הגעולים] בכתב היד: הגעולים הגעולים. 15 הולכות] פ גורס:
 הולכו; ש גורס: הולכו. כנראה יש לראות גם בגרסת כתב היד שלנו שיבוש של הולכו.

1 בפחזותם ושקרם: השוו יר' כג 32; על פי אבן ג'נאח השורש פח"ז הוראתו 'בגידה' (ראו אבן
 ג'נאח, ספר השורשים, עמ' 400). כאלו וגו': כאילו היו מלשינים שהסגירו אותו ביד אויביו. רכילים:
 מוציאי דיבה. 2 תעלולים: עוללים (יש' ג 4). 3 כשלים: כושלים. 4 לצודר: לצוד, לרדוף.
 5 כמו מאות ורבאות: בראש צבא וכו' אלפי לוחמים. דגולים: נושאי דגלים, או חיילים מובחרים,
 והלשון על פי שה"ש ה 10 (ראו לעיל, סעיף ג). 6 כיום אשר נחלים: כמו בניצחון בני ישראל על
 מואב באשר הנחלים (במ' כא 15; וראו במבוא, שם). 7 חוצצים לריב: ערוכים לקרב (ראו מש'
 ל 27). ובענות גבורה: ובקריאות קרב (הלשון על פי שם' לב 18). 8 אגג: מלך עמלק, הכינוי שנתן
 הנגיד לזהיר מלך אלמריה. את נצחון גרנדה על אלמריה תיאר הנגיד בשירו "שירה"; ראו ירדן, דיוואן
 שמואל הנגיד, עמ' 4–14. ולא כלים לכלים: אין הם דומים זה לזה בכלי נשקם. 11 ומכלולים:
 בגדי פאר (יח' כז 24). 12 ובהם... משלים: ממשלי המשלים יזכירום כמשל לעוצמה. 13 עמלק:
 אלמריה. 14 זחלים: מפחדים. 16 אשר וגו': את שעדתם וזממת לעשות לבני עמי האומללים.
 17 מרעים: רשעים. חלקו... מטילים: חילקו את השלל והנחלות שהם מתעתדים לתפוס בקרב
 (תה' כב 19). 18 בכור מות: מלאך המוות.

בניהו ע 192 דף 7 (קודקס מן הגניזה, עמ' 105.5^ה)

הלי תעש 130

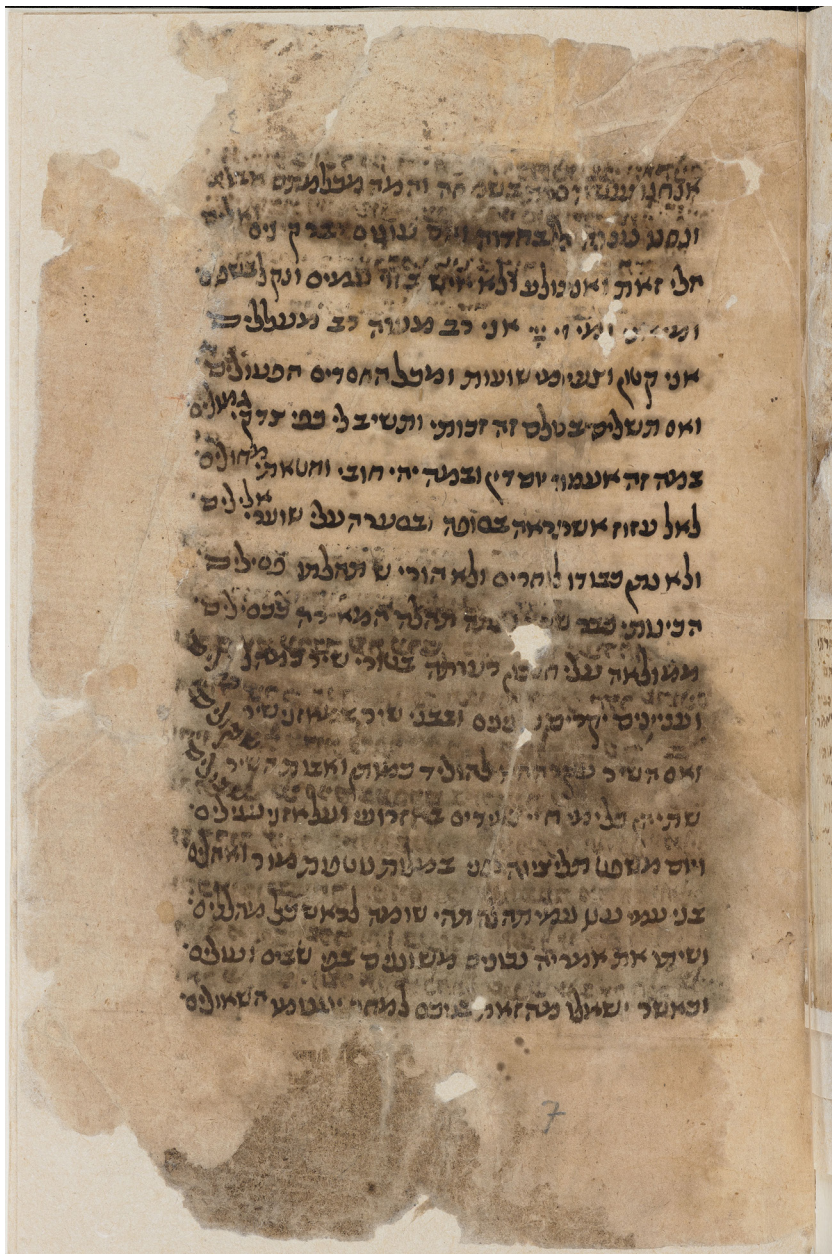
פירקוביץ ב 333/1

אֲנַחְנוּ נַעֲשֶׂה סֶכֶת בְּשִׁמְחָה / וְהֵמָּה מִכְלָמְתָם אֲבָלִים
 וְנַחְנוּ נַעֲנֶה הֶלֶל בְּחֶדְוָה / וְהֵם עוֹנִים דְּבַר קִינִים וְאֵלִים
 הֲלִי זֹאת וְאֲנִי תוֹלַע וְלֹא אִישׁ / בְּזוּי עַמִּים וְנִקַּל בְּשִׁפְלָיִם
 וְמִי אֲנִי וְמִי חַיִּי יֵי / אֲנִי רַב מַעֲוָה רַב מַעֲלָלִים
 5 אֲנִי קָטוֹן וְצַעִיר מִיְשׁוּעוֹת / וּמִכָּל הַחֲסָדִים הַפְּעוּלִים
 וְאִם תִּשְׁלִים בְּעוֹלָם זֶה זְכוּתִי / וְתִשָּׁב לִי כִפִּי צְדָקִי גְמוּלִים
 בְּמָה זֶה אֶעֱמֹד יוֹם דִּין וּבִמָּה / יִהְיֶה חוּבִי וְחֲטָאתִי מְחוּלִים
 לְאֵל עֲזוּז אֲשֶׁר נִרְאָה בְּסוּפָה / וּבִסְעָרָה עָלַי שׁוֹעֲרֵי אֱלִילִים
 וְלֹא נִתַּן כְּבוֹדוֹ לְאֲחֵרִים / וְלֹא הוֹרִישׁ תְּהַלְתּוֹ פְּסִילִים
 10 הַכִּינּוּתִי כִּכְּר שִׁירָה וְעֵתָה / תְּהַלֵּה הַמְּאִירָה פְּכִסִּילִים
 מִמּוֹלָאָה עָלַי חֲשׁוֹן רְעוּתָה / בְּטוֹרֵי שִׁיר כְּמַהֲלֵי תְהִלִּים
 וְעֲנִינִים יְקָרִים מִפְּנִינִים / וּבִכְנֵי שִׁיר בְּמֵאזְנֵי שִׁיר שְׁקוּלִים
 וְאִם הַשִּׁיר עֲקָרָה הִיא לְהוֹלִיד / כְּמוֹתָן וְאֲבוֹת הַשִּׁיר שְׁכוּלִים
 שְׁתִּיחַן כָּל יְמֵי חַיֵּי צְמִידִים / בְּאֲזוּרְעֵי וְעַל אֲזְנֵי עֲגִילִים
 15 יוֹם מִשְׁפָּט תְּלִיצִינָה לְפָנַי / בְּמַלּוֹת נוֹטְפוֹת מוֹר וְאֶהְלִים
 בְּנֵי עַמִּי עֲנוּ עַמִּי תְהַלֵּה / תְּהִי שׁוֹמְהָ לְרֹאשׁ כָּל מְהַלְלִים
 וְשִׁיתוּ אֶת אֲמַרְיָה נְכוֹנִים / מִשׁוֹנְנִים בְּפִי שְׁבִים וְעוֹלִים
 וְכֹאשֶׁר יִשְׁאַלּוּ מָה זֹאת בְּנִיכֶם / לְמַחֵר יַעֲנוּמוּ הַשְּׂאוּלִים

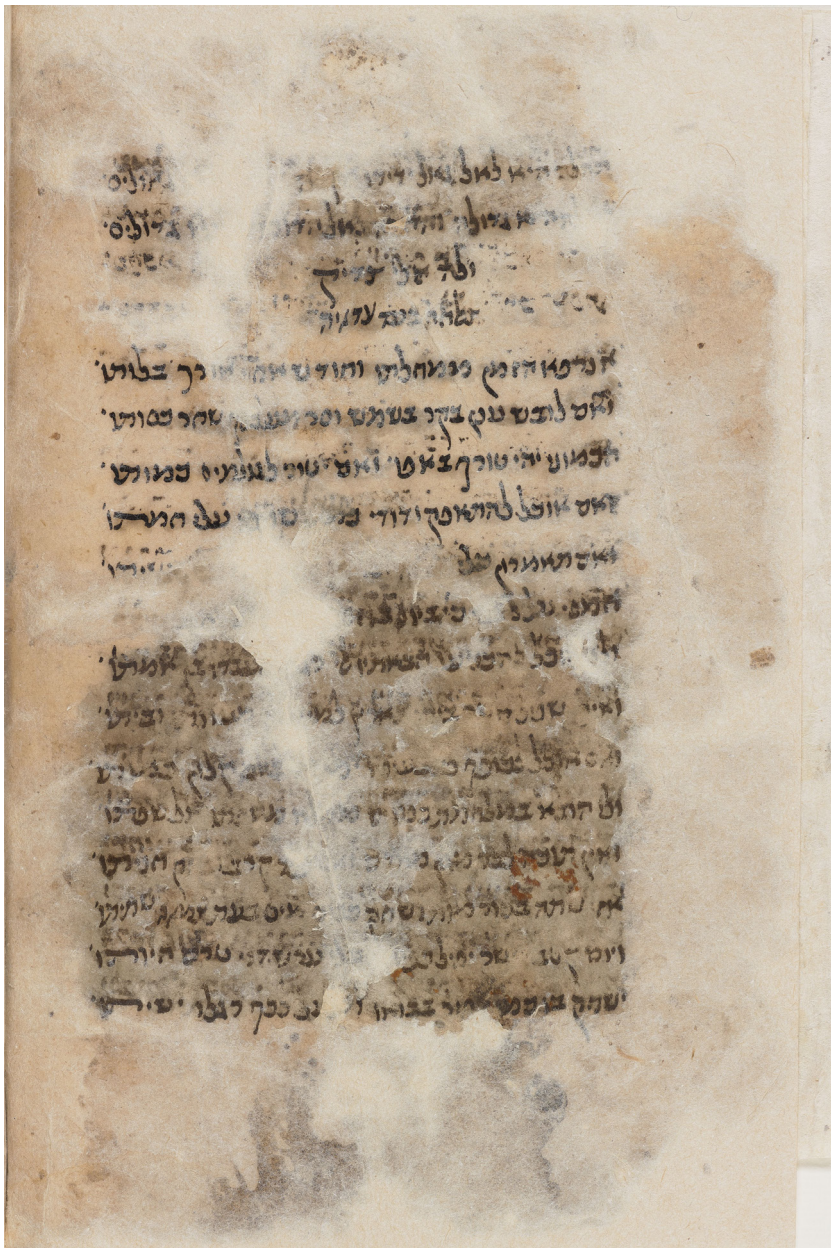
13 היא להולידן ההשלמה על פי הסברה. פ ו ש גורסים: מלהוליד. 17 משוננים פ ו ש גורסים: מסודרים.

1 אנחנו וכו': דברי הנגיד לאחר הניצחון. נעשה סכת: נחגוג את חג הסוכות. והמה: לוחמי האויב.
 2 קינים: קינות (יח' ב 10). ואלים: ומקוננים (בש ופ בא כתיב מלא: ואולים). 3 הלי זאת: האם
 בעבורי עשה ה' כל זה? ואני תולע... בזוי עמים: על פי תה' כב 7. 4 ומי אני ומי חיי: השוו:
 "מי אֲנִי וְמִי חַיִּי" (שמ"א יח 18); "מה אנו, מה חיינו" (וידוי תפילת נעילה). יי: קרא: אֲדַבֵּר. רב
 מעוה: מרבה חטאים. רב מעללים: כינוי לה', השוו: "רב העלילה" (יר' לב 19; ראו לעיל, סעיף ג).
 7 חובי: חטאי. 8 בסופה ובסערה: על פי נח' א 3. שוערי אלילים: עובדי אלילים (דב' לב 17).
 9 ולא נתן... פסילים: על פי יש' מב 8. 10 הכינותי... ככסילים: אחרי הניצחון על אלמריה כתב
 הנגיד את שיר המלחמה "שירה", ואת השיר שהוא מחבר כעת הוא מכנה "תהילה". ככסילים:
 ככוכבי קבוצת כסיל (השוו יש' יג 10). 11 ממולאה... תהלים: המשורר מילא ב"תהילה", כמו
 גם ב"שירה", 149 בתי שיר, כמספר מזמורי תהלים (לשיטתו). 13 ואם... שכולים: כלומר, אין
 עוד שירה כדוגמתן, אין להן אח ורע. 15 יום משפט: ביום הדין האחרון. תליצינה: תלמדנה
 זכות. מור ואהלים: מיני בשמים. 16 תהי... מהללים: תושם בראש דברי ההלל. 17 ושיתו...
 משוננים: שנגו את בתי השיר. עולים: נערים. 18 וכאשר ישאלו... למחר: על פי שמ' יג 14.

קונטרס 3 דף 7א (קודקס מן הגניזה, עמ' 105.5)

בניהו ע 192 דף 7 (קודקס מן הגניזה, עמ' 105.5')

קונטרס 3 דף 7ב (קודקס מן הגניזה, עמ' 105.5^ח)

פירקוביץ ב 333/1

תְּהִלָּה הִיא לְאֵל גָּאֵל יְדִידוֹ / חֻקְרָה לְעֲנֹת אֹתָהּ גְּאוּלִּים
תְּהִלָּה הִיא גְּדוּלָה וְהַרְרָה / לְאֵל הָרוּר וּמַפְעֵלֵיו גְּדוּלִים

ולה אלי צדיק

צאלחה בעד עדאיה

5 הַנְּרַפָּא הַזְּמַן מִמְחַלְתּוֹ / וְחוֹדֵשׁ אַחֲרָי אֲוֹרֶךְ בְּלוֹתוֹ
וְאִם לֹבֶשׁ עֲנַן בְּקֶר בְּשִׁמֶשׁ / וְסָר מֵעַל פְּנֵי שַׁחַר כְּסוֹתוֹ
הַכְּמוּנִי יְהִי טוֹרֶף בְּאֶפּוֹ / וְאִם יִטוֹר לְעוֹלָמִים כְּמוֹתוֹ
וְאִם אוֹכַל לְהַתְּאַפֵּק וְדוּדֵי / כְּמִים שׁוֹפְכֶתָ עָלַי חֲמָתוֹ
וְאִם תֵּאמְרוּן עָלַי מַה זֶה וְלָמָּה / וְאִיכָּפָה אַחֲרָי אֶהֱבֶנּוּ נְשִׁיתוֹ
10 חֲמִסִּי עַל לְבָבִי כִּי בְיוֹם בּוֹ / פָּחוּל יִכְבֵּד וְלֹא אוֹרְכַל שְׂאֵתוֹ
וְלוֹ אוֹכַל לְהַכְנִיעוֹ הַבְּאֵתוֹ / אֵלַי רִגְלָיו פִּעֲבָדוּ בֵּן אִמְתוֹ
וְאִיךְ יִשְׁפִּיל אֲשׁוֹר בֵּיתוֹ בְּאַרְץ / לְמִי שֶׁחַק מְעוֹנָתוֹ וּבֵיתוֹ
וְאִם אוֹכַל לְכוֹפֵף לֵב בְּעֵינָיו / לְמִי חֵיוֹ בְּיוֹם קְלוֹן כְּמוֹתוֹ
וְלוֹ הוֹבֵא בְּמַלְחָמָתָ כְּמוֹ יָם / מִמְּוֹלָא מְשַׁפְּתוֹ אֵל שְׁפָתוֹ
15 וְאִין תּוֹכָה לְכַד מִגֵּן מְאָדָם / וְאִשׁ פְּלִד קָרַב וּבְרַק חֲנִיתוֹ
אֲזִי שְׁתֵּה כְּכוֹר מוֹת וְשַׁחַק / כְּפֹסֵם מִים בְּעַת צְמָאָה שְׁתִּיתוֹ
וְיוֹם קָטַב אֲשֶׁר יִפִּיל כְּפִירִים / עָלָי עָרַשׁ דְּוִי טָרָם הִיוֹתוֹ
יִשְׁחַק בּוֹ כְּמוֹ צְפוּר בְּבוּאוֹ / וּפְנֵעַל לְכַף רִגְלוֹ יִשִּׁיתוֹ

//

13 ואם) פ, ש וכ"י ט"ש ס"ח 145.122 (לקטע זה ראו ורדי ורנד, קודקס מן הגניזה, עמ' 23) גורסים: ואיך. 16 צמאה) פ וש גורסים: צמאך.

1 לאל גאל ידידו: לאל שגאל את ידידו, כלומר את הנגיד. חקרה: שהכין אותה. לענות אותה גאולים: כדי שישירו אותה כל הנגאלים. 3-4 תרגום הכתובת: ולו, אל ידיד, שהשלים איתו לאחר איבתו. 5 הנרפא... בלותו: האם ה"זמן" (הוא הגורל), העוין בדרך כלל, "נרפא" והחל להיטיב? האם חודשו נעוריו (על פי בר' יח 12; תה' קג 5), ועל כן האיר פנים? 6 ואם לובש... בשמש: האם סרה החשכה, והענן המחשיך את הבוקר התכסה באור השמש? 7 הכמוני... באפו: האם אדם כמוני יכעס לעד? השוו עמ' א 11. ואם... כמותו: והאם אדם כמו הידיד, נמען השיר, ייטור טינה לעולמים? 8 ואם אוכל להתאפק: ומצד שני, האם יכולתי להימנע מכעס? 9 אחרי אהב נשיתו: שכחת אותו אחרי ששררה ביניכם האהבה. 10 חמסי... יכבד: אני כועס על לבבי, שנעשה עיקש כשמבזים אותו. 11 ולו... אמתו: אילו יכולתי להכניע את לבבי הייתי מעניק אותו כעבד לירידי. 12 ואיך... וביתו: אך איך אני, השוכן על הארץ, אכניע את ליבי המתנשא עד שחקים? 13 בעיניו... כמותו: בעיני ליבי, חייו בשעת קלון משולים כמותו. 14 ולו... שפתו: אילו הוקף ליבי במלחמה מכל עבריו (כמו שהמים מקיפים את השוהה בלב ים). 15 לכד: אלא. מגן... פלד: השוו נח' ב 4. 16 אזי... שתייתו: היה ליבי 'שותה' את כוס הגורל הממית, כאילו שתה כוס מים בצמא. 17 קטב: אסון. אשר... היותו: הפחד מפניו יפיל גיבורים למשכב עוד בטרם בא. 18 ישחק... ישתו: ליבי האמיץ יולול בו – ישחק בו כבציפור (איוב מ 29) או ירמוס אותו ברגליו.

קיצורים

מהדורות

אבן ג'נאח, ספר השורשים = יונה אבן ג'נאח, ספר השרשים, בתרגום יהודה אבן תיבון, מהדורת ב"ז באכר, ברלין תרנ"ו
 הברמן, דיוואן שמואל הנגיד = א"מ הברמן, רבי שמואל הנגיד: דיוואן, א-ג, תל אביב תש"ז
 ורדי ורנד, קודקס מן הגניזה = ' ורדי ומ' רנד, דיוואן שמואל הנגיד: קודקס מן הגניזה, ירושלים תשע"ה
 יהלום וקצומטה, תחכמוני לאלחריזי = יהודה אלחריזי, תחכמוני: מחברות הימן האזרחי, מהדורת ' יהלום ונ' קצומטה, ירושלים תש"ע
 ירדן, דיוואן שמואל הנגיד = ד' ירדן, דיוואן שמואל הנגיד: בן תהלים, ירושלים תשכ"ו
 קרייסל, סיראט וישראל, אבן תיבון = כתבי ר' משה אבן תבון: ספר פיאה, מאמר התנינים, פירוש האזהרות לר' שלמה אבן גבירול, מהדורת ח' קרייסל, ק' סיראט וא' ישראל, באר שבע תש"ע
 ששון, דיוואן שמואל הנגיד = ד"ס ששון, דיוואן שמואל הנגיד, אוקספורד תרצ"ד

מחקרים

אליצור, שירת החול = ש' אליצור, שירת החול העברית בספרד המוסלמית, א-ג, תל אביב תשס"ד
 ג'פרסון, גניזה = R. Jefferson, "Deconstructing 'the Cairo Genizah': A Fresh Look at Genizah Manuscript Discoveries in Cairo before 1897", *Jewish Quarterly Review* 108 (2018), pp. 422–448
 ג'פרסון, המסחר בקטעי גניזה = R. Jefferson, "The Trade in Cairo Genizah = Fragments in and out of Palestine in the Late 19th and Early 20th Centuries", *Journal of Ancient Judaism* 14 (2023), pp. 166–195
 ג'פרסון, עידן הגילוי = R. Jefferson, *The Cairo Genizah and the Age of Discovery in Egypt: The History and Provenance of a Jewish Archive*, London 2022
 ילין, תורת השירה = ד' ילין, תורת השירה הספרדית, ירושלים ת"ש
 כהן, קרנבל וקנון = ר' כהן, קרנבל וקנון: הפרודיה לפורים בימי הביניים, עבודת דוקטור, א-ב, אוניברסיטת תל אביב, תשפ"א
 סרנה, תהלים = נ"מ סרנה (עורך), ספר תהלים א (עולם התנ"ך), תל אביב 1995
 רנד, שירי הנגיד בגניזה = M. Rand, "From West to East: The Poems of Samuel ha-Nagid in the Cairo Geniza", *The Poet and the World: Festschrift for Wout van Bekkum on the Occasion of His Sixty-Fifth Birthday*, ed. J. Yeshaya, E. Hollender and N. Katsumata, Berlin and Boston 2019, pp. 41–58

M. Rand, *The Evolution of al-Ḥarizi's Taḥkemoni*, Leiden = תחכמוני = רנד, תחכמוני
and Boston 2018

שירמן, מלחמות = ה' שירמן, "מלחמות שמואל הנגיד", הנ"ל, לתולדות השירה
והדראמה העברית, א, ירושלים תשל"ט, עמ' 149–189